

Stanisław Stawarz

ISTOTA I TYPOLOGIA BŁĘDÓW INTERFERENCYJNYCH

Błąd językowy, rozumiany jako naruszenie obowiązujących norm języka obcego, nie jest pojęciem absolutnym, lecz ma charakter względny - zależny od przyjętego kryterium poprawności językowej oraz stopnia i rodzajów wymaganych umiejętności w zakresie poszczególnych podsystemów języka. Przy takiej interpretacji różnorodność typologii błędów językowych (uwarunkowana specyfiką każdego obcego języka, a także rzeczywistością języka ojczystego uczniów) sprawia, że określenie istoty błędów językowych i ustalenie hierarchii ich ważności w procesie opanowywania języka jest zagadnieniem złożonym i dotychczas nie rozwiązany definitywnie. Zarówno istota błędów, jak i ich klasyfikacja w pracach metodycznych są zróżnicowane w zależności od aspektów, w jakich rozpatrywane są te błędy: hierarchia błędów językowych z punktu widzenia lingwistyki nie zawsze pokrywa się z punktem widzenia dydaktyków. W ich ujęciu pojęcie błędu językowego posiada wiele cech względności wynikających z celów nauczania oraz stopnia zaawansowania w nauce języka obcego.

Literatura przedmiotu, a także własne doświadczenia zawodowe autora niniejszego artykułu pozwalają wyłonić trzy zasadnicze grupy błędów językowych.

P i e r w s z a z nich to "błędy nieznamomości"¹; powstają one na skutek słabego opanowania materiału naucza-

nia przez ucznia, względnie są rezultatem niezbyt gruntownego przygotowania nauczyciela. Są to w wielu wypadkach błędy z zakresu morfologii, leksyki i ortografii.

D r u g ą grupę stanowią "błędy niedokładności" powstające w obrębie prawie wszystkich podsystemów języka; ich przyczyny mają często charakter pozalingwistyczny (nieodpowiednia motywacja uczenia się, zbyt wczesny lub późny wiek ucznia oraz jego ograniczone predyspozycje umysłowe, zły dobór materiału nauczania itp.). Niejednokrotnie błędy tej grupy wyrażają się w niezgodnych z realiami wypowiedziach uczniów, w lekceważeniu zasad wymowy i intonacji, w błędnym pojmowaniu zjawisk gramatycznych oraz w niewłaściwych skojarzeniach literowo-dźwiękowych czy leksykalno-znaczeniowych.

O s t a t n i ą grupę błędów, jedną z najliczniejszych, stanowią błędy interferencyjne; ich przyczyny tkwią przede wszystkim w kontrastach występujących między strukturą języka ojczystego uczniów a strukturą języka obcego. Liczne błędy interferencyjne wywołane są również podobieństwami językowymi, zwłaszcza wówczas, kiedy uczymy się języka pokrewnego. Różnorodność błędów interferencyjnych jest duża, stąd ich typologia nie jest jednakowa u poszczególnych dydaktyków. J. Smólska² na przykład za punkt wyjścia przy typologii błędów językowych sugeruje przyjęć sposób interpretacji procesu uczenia się języka obcego. Jeśli proces ten rozumiemy będziemy wyłącznie jako zetknięcie się dwu języków ze sobą, tj. ojczystego i obcego oraz systematyczne zestawianie ich odpowiednich podsystemów na zasadzie analogii lub kontrastu - wówczas większość błędów językowych uważać można za interferencyjne. Natomiast w wypadku, gdy proces uczenia się języka obcego będziemy utożsamiać z procesem opanowywania przez dziecko języka ojczystego - błędy językowe określić należy jako tzw. "błędy rozwojowe", tj. błędy będące wyrazem kompetencji językowej, jaką uczeń posiada na danym etapie nauki.

Początków naukowej analizy błędów językowych można doszukać się już w latach czterdziestych, kiedy to materiały do nauki języków obcych zaczęto opierać na szczegółowym studium porównawczym języka nauczanego z językiem ojczystym uczących się. Celem analizy kontrastywnej było wykrycie zjawisk języka obcego sprawiających uczniom największą trudności oraz odpowiednie przygotowanie materiałów nauczania, a także opracowanie metod podawania, utrwalania i egzekwowania materiału językowego.

Od lat czterdziestych do połowy lat sześćdziesiątych dominowała w dydaktyce behaviorystyczna teoria kształtowania nawyków językowych. Według tej teorii każdy błąd językowy uważany był za zjawisko szkodliwe, świadczące o słabym postępowaniu procesu nauczania języka obcego. Za główne źródło błędów uważano kontrasty międzyjęzykowe powodujące zakłócenia nazwane później interferencją językową. Podstawową metodą badań interferencji, których początki w naszej dydaktyce przypadają na przełom lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, stała się analiza lapsologiczna oraz eksperyment naturalny. Badania kontrastywne okazały się jednak niewystarczające dla przewidywania błędów; praktyka wykazała, że nie wszystkie kontrasty w strukturze języka ojczystego i obcego powodują błędy oraz że nie wszystkie różnice językowe prowadzące do błędów sprawiają uczniom trudności tego samego stopnia. Słusznie więc zauważono, że analiza kontrastywna powinna być uzupełniona analizą faktycznych (tj. możliwie wszystkich) błędów popełnianych przez uczniów danej narodowości przy nauce danego języka obcego³. Taka właśnie analiza błędów prowadzona w wielu ośrodkach naukowych (między innymi w Czechosłowacji, Bułgarii i ZSRR) dała interesujące rezultaty. Stwierdzono na przykład, że znaczna część błędów językowych to błędy wynikające nie z interferencji interlingwalnej, lecz z interferencji intralingwalnej (wewnątrzjęzykowej). Ponadto okazało się, że wiele błę-

dów uważanych dotychczas za interferencyjne ma charakter całkowicie pozalingwistyczny, tj. związany raczej z uwagą ucznia, zdolnością zapamiętywania lub stosunkiem ucznia do przedmiotu. Rezultaty badań lapsologicznych wpłynęły radykalnie na zmianę wzajemnego stosunku analizy kontrastywnej i analizy błędów językowych w ogóle. Niektórzy utrzymują, że właśnie analiza błędów faktycznych określa materiał językowy, który warto poddać badaniom kontrastywnym, by lepiej zrozumieć mechanizm powstawania błędów⁴.

Ewolucja poglądów na istotę błędów językowych oraz udział interferencji w ich powstawaniu była zawsze związana z poglądami na proces uczenia się języka. Z chwilą kiedy nauka języka obcego przestała być traktowana wyłącznie jako proces formowania się nawyków i odkąd zauważono, że jest to również proces rządzony pewnymi prawami, ściśle zdeterminowanymi przez każdy język obcy, stwierdzono jednocześnie, iż w toku nauczania uczeń wytwarza sobie własne kolejne hipotezy (jak gdyby "tymczasową gramatykę"), które w miarę postępowania procesu nauczania zbliżają się coraz bardziej do pełnego i poprawnego systemu gramatycznego języka obcego. Z tym łączy się zmiana poglądów metodycznych na błąd językowy; zaczyna on być traktowany jako objaw niekiedy pozytywny, świadczący o tym, że proces przyswajania języka obcego odbywa się rzeczywiście. "Błąd językowy daje nam pojęcie o tym, co dzieje się w umyśle ucznia, jakich strategii uczenia się używa i jakie kolejne założenia czyni na temat języka obcego"⁵.

Rozpatrując problem błędu językowego z punktu widzenia sprawności komunikatywnej, dydaktycy współcześni (np. T. Wójcik) sądzą, że liczne błędy zaliczane tradycyjnie do istotnych nie naruszają procesu komunikacji, względnie naruszają go w stopniu minimalnym. W spotykanych aktualnie klasyfikacjach błędów wysuwa się bardziej kryterium wartości użytkowej niż doskonałość w opanowaniu języka ob-

cego. Wskazuje się na fakt, że wypowiedź niepoprawna pod względem gramatycznym jest niekiedy zrozumiałym komunikatem.

Przenosząc rozważania o istocie błędów językowych, szczególnie interferencyjnych, na grunt języka rosyjskiego, należy stwierdzić, że wymagania w stosunku do wszelkich błędów uczniów polskich powinny być bardziej zaostrzone i odniesione do wszystkich podsystemów języka. Podyktowane to jest faktem bliskiego pokrewieństwa obu języków. O ile np. dla Francuza, Anglika czy Niemca głównym kryterium znajomości języka rosyjskiego będzie stopień umiejętności komunikowania się za jego pośrednictwem, to dla Polaka (prócz tego kryterium) powinna być brana pod uwagę poprawność w każdym podsystemie języka. Inaczej, naszym zdaniem, nauczanie języka rosyjskiego w szkole polskiej nie miałoby większego sensu, gdyż porozumienie się z Rosjaninem leży w granicach możliwości przeciętnego Polaka, który nigdy nie uczył się języka rosyjskiego. Dlatego też w dążeniu do poprawności językowej nie należy lekceważyć zadanych błędów, szczególnie tych, które najbardziej hamują proces opanowywania języka rosyjskiego. Do nich zaliczyć należy głównie błędy o podłożu interferencyjnym.

Dotychczasowa literatura metodyczna nie zawiera dokładnego rejestru błędów interferencyjnych, ani też nie daje pełnej ich klasyfikacji, co jest całkowicie uzasadnione z uwagi na złożony charakter tych błędów oraz stosunkowo małą ilość badań szczegółowych poświęconych zjawisku transferu negatywnego. Jeden i ten sam błąd interferencyjny nie może być określany jednym tylko terminem i zaszeregowany do określonego typu błędów, ponieważ, w większości wypadków, może odnosić się jednocześnie do leksyki i morfologii, fonetyki i ortografii czy składni i frazeologii. Fakt ten sprzyja dosyć swobodnej interpretacji błędów interferencyjnych i bardzo różnej ich klasyfikacji w literaturze. W nie-

których artykułach i pracach z tego zakresu zauważyć można tendencję do tradycyjnej (szkolnej) typologii błędów, tj. segregowania błędów nie w zależności od przyczyn powstawania, lecz według np. części mowy, zasad ortografii czy reguł wymowy. Często również klasyfikuje się błędy interferencyjne według poszczególnych działów nauki o języku i zgodnie z nimi odpowiednio nazywa, np. błędy leksykalne, gramatyczne, ortograficzne, składniowe, fonetyczne itd.⁶.

Z punktu widzenia interferencji interlingwalnej taka typologia wydaje się niezbyt ścisłą, gdyż wiele z przedstawionych typów błędów to błędy nieznamomości, względnie błędy o charakterze pozalingwistycznym (niejednokrotnie udowodniał to w swoich publikacjach T. Wójcik)⁷. Coraz powszechniej uważa się, że błędy interferencyjne nie są błędami konkretnego leksykalno-gramatycznego, lecz błędami abstraktu syntaktyczno-semantycznego i że sprowadzają się głównie do:

- a) zmniejszania bądź zwiększania zakresu użycia danej formy,
- b) nieprawidłowego szyku wyrazów w zdaniu,
- c) nieprawidłowego łączenia jednych form z innymi,
- d) tworzenia kalek językowych.

Są to, inaczej mówiąc, błędy, które uwidaczniają się w produkcji językowej, a polegają na substytucji syntaktycznej⁸. Zgodnie z tą definicją, typologia błędów interferencyjnych, według T. Wójcika, obejmuje cztery zasadnicze grupy błędów:

1. Błędy syntaktyczne związane z zakresem użycia formy gramatycznej:

- a) liczby (np. польский и русский язык)
- b) przypadku (dotyczy to rekcji przyimkowo-przypadkowej czasowników, rzeczowników, zaimków, liczebników głównych i porządkowych, użycia konstrukcji biernych oraz niektórych konstrukcji z bezokolicznikiem, np. ограничиваться

к чем; право к жизни; по нашем городе; строится новую жизнь; видно воду; молчала дальше; двадцатый первый).

2. Błędy syntaktyczne w zakresie użycia niektórych wyrazów i morfemów luźnych:

- a) użycia składnika КОТОРЫЙ zamiast КАКОЙ;
- b) użycia składnika ТАК w miejsce ТАКОЙ;
- c) użycia składnika ЗДЕСЬ zamiast СЮДА oraz ТАМ

zamiast ТУДА.

3. Błędy syntaktyczne związane z szykiem wyrazów w zdaniu (словарь русско-польский).

4. Błędy syntaktyczne w budowie konstrukcji lub formy:

- a) czasu przyszłego czasowników niedokonanych (Я буду читал),
- b) zaimeków przeczących z przyimkiem (к НИКОМУ),
- c) czasowników z partykulą "ся" (Она не хочется учить).

Przedstawioną klasyfikację błędów można jeszcze uzupełnić o trzy inne typy błędów interferencyjnych, jakie wyróżnia A. Doros. Są to błędy:

- a) o charakterze leksykalno-stylistycznym (Предложение, которое нам должно было прочесть),
- b) o charakterze gramatyczno-stylistycznym (Не всегда встречается настоящую дружбу),
- c) błędy dotyczące połączeń wyrazowych (Это само по себе разумеется ⁹).

Istota błędów interferencyjnych, wyróżnionych zarówno przez T. Wójcika, jak i przez A. Dorosa, jest prawie jednakowa, dotyczy bowiem syntaktycznej płaszczyzny języka; różnica polega jedynie na sposobach ich określania z punktu widzenia gramatyki opisowej.

Znamioną cechą wszystkich błędów interferencyjnych jest odbicie w nich polskiego abstraktu językowego. Według niektórych (np. T. Wójcika) język rosyjski opanowany przez Polaka w polskim środowisku językowym to rosyjski konkret-

ny materiał językowy (wyrazy i ich formy gramatyczne) plus struktura języka polskiego: np. zamiast powiedzieć "Нам этого не сделать" - Polak najczęściej mówi - "Мы этого не сделаем". Błędy tego typu wynikają ze specyfiki użycia wyrazów rosyjskich w niektórych połączeniach, stanowiących niejednokrotnie rodzaj frazeologizmów. Są to inaczej kalki polskich konstrukcji, zbudowane z elementów leksykalnych języka rosyjskiego, a odpowiadające znaczeniowo (w oderwaniu) poszczególnym składnikom zwrotu polskiego. Z. Skrudowa określa ten rodzaj błędów jako leksykalno-frazeologiczne¹⁰ i stwierdza, że są one typowe dla uczniów zaawansowanych językowo, którzy dążąc do przekazania bogatych treści szukają coraz to bardziej skomplikowanych form wypowiedzi.

Dotychczasowa typologia błędów interferencyjnych wydaje się niekompletna, uproszczona i jednoaspektowa. Zauważyć trzeba, że spora część błędów, spowodowanych negatywnym wpływem języka polskiego, dotyczy także wymowy; zatem strona fonematyczna języka rosyjskiego nie może być pominięta w typologii błędów interferencyjnych. Sprawą nie podlegającą wątpliwości jest fakt, że dla przeciętnego Polaka odróżnienie rosyjskiego sygnału mownego od ojczystego jest tym trudniejsze, im bardziej są one podobne do siebie pod względem fonetycznym, Stąd błędna identyfikacja poszczególnych zjawisk fonetycznych rosyjskich z polskimi jest niemal powszechna na każdym etapie nauczania w naszej szkole.

Dążąc w nauczaniu głównie do poprawności syntaktycznej języka, można by ją osiągnąć bez uwzględnienia fonetyki (np. w języku pisanym), ale przecież byłoby to absurdem dydaktycznym. Skoro więc zakładamy kształtowanie umiejętności mówienia w języku rosyjskim, to niedocenywanie kryteriów fonetyki jest sprzeczne z celami nauczania tego przedmiotu w szkole polskiej. Błędna wymowa uczniów uniemożliwia niekiedy zupełnie komunikację językową.

Spostrzeżenia i wnioski oparte na dotychczasowej analizie typologii błędów interferencyjnych są następujące:

1. Definicje błędu interferencyjnego u poszczególnych autorów częściowo tylko pokrywają się ze sobą, a rozbieżności w tym zakresie można sprowadzić do:

- a) kryterium klasyfikacji błędów i ich nomenklatury,
- b) stopnia ważności błędów interferencyjnych w procesie opanowywania języka.

2. Według nowych tendencji w dydaktyce polskiej, za główne kryterium klasyfikacji błędów interferencyjnych przyjmuje się stopień odbicia w nich polskiego abstraktu językowego, przede wszystkim syntaktycznego.

3. Do najistotniejszych błędów pochodzenia interferencyjnego zaliczyć należy błędy ujawniające się w produkcji językowej i dotyczące:

- a) wymowy,
- b) form gramatycznych,
- c) szyku wyrazów w zdaniu,
- d) połączeń wyrazowych,
- e) stałych zwrotów frazeologicznych.

4. Znaczna ilość błędów interferencyjnych może mieć, poza przyczynami czysto lingwistycznymi, charakter indywidualny, właściwy tylko danemu uczniowi, a uwarunkowany jego poziomem intelektualnym oraz pewnymi sprawnościami psychofizjologicznymi (dotyczy to także błędów interferencyjnych z zakresu wymowy i intonacji).

Nasze stanowisko w kwestii typologii błędów interferencyjnych wyraża się w postaci następujących tez:

1. Za typowe błędy interferencyjne należy uważać takie, które występują u większości Polaków i których charakter w sposób jednoznaczny świadczy o negatywnym wpływie języka ojczystego.

2. Miarą ważności tych błędów z punktu widzenia bilinwizmu absolutnego powinny być zarówno stopień utrudnienia

komunikacji językowej, jak również stopień naruszenia norm poprawności językowej w obrębie każdego podsystemu, w tym również fonetycznego.

3. Typologia błędów interferencyjnych powinna uwzględniać nie tylko ich przynależność do poszczególnych podsystemów języka, lecz także:

a) rodzaj sprawności językowej (słuchanie, mówienie, czytanie, pisanie),

b) stopień znajomości języka (chodzi o kolejny rok nauki języka),

c) stopień zakłócenia percepcji w wypadku gdy odbiorcą komunikatu jest: Rosjanin, rusycysta polski, obcokrajowiec mówiący po rosyjsku.

Ponieważ transfer negatywny języka ojczystego jest zjawiskiem powszechnym i nieuniknionym w sztucznych warunkach nauczania każdego języka obcego, toteż całkowite zapobieżenie mu, chociaż bardzo pożądane, wydaje się mało realne ze względu na podstawowe prawa psychologii uczenia się. Hierarchię błędów interferencyjnych proponujemy zatem uzależniać przede wszystkim od celów nauczania danego języka, bowiem konieczny zakres materiału oraz rodzaje sprawności językowych nie zawsze muszą się pokrywać (u tłumacza, nauczyciela szkolnego, przewodnika turystycznego czy naukowca-lingwisty).

O ostatecznej hierarchizacji błędów interferencyjnych powinien decydować stopień utrudnienia przez te błędy konkretnych zadań, przy wykonaniu których uczący się będzie musiał w przyszłości posługiwać się danym językiem obcym.

PRZYPISY

¹ Zachowuję termin T. Wójcika. Zob. T. Wójcik, Błędy interferencji i nieznanomości, "Język Rosyjski", 1973, nr 3.

² Taki pogląd odnośnie klasyfikacji błędów językowych zawarła J. Smólska w referacie: "Z problematyki błędu językowego" wygłoszonym na posiedzeniu Sekcji Językoznawstwa Stosowanego PAN w Warszawie dnia 16.I.1978 r.

³ Zob. J. Smólska, Analiza błędów językowych w nauczaniu języków, "Języki Obce w Szkole", 1974, nr 3, s. 39.

⁴ K. Babow, Problemy intierfieriencyi w processie obuczenija russkomu jazyku w bołgarskoj szkole, Sofija 1974, s. 11-13.

⁵ J. Smólska, op. cit., s. 39-40.

⁶ Taka typologia błędów zawarta jest w artykułach: a) A. Doros, O niektórych błędach ortograficznych, "Język Rosyjski", 1958, nr 5; b) J. Tokarzewski, Charakterystyka typowych błędów ortograficznych oraz przyczyny ich powstawania, "Język Rosyjski", 1972, nr 5; c) J. Wawrzyńczyk, O interferencji językowej w zakresie pisowni, "Język Rosyjski", 1972, nr 3.

⁷ T. Wójcik, Językoznawcze podstawy metodyki nauczania języka rosyjskiego, Poznań 1973, s. 61.

⁸ Zob. T. Wójcik, Typy błędów syntaktycznych, "Język Rosyjski", 1972, nr 5.

⁹ A. Doros, S. Łuźny, Zapobieganie błędom syntaktycznym i stylistycznym przy nauczaniu języka rosyjskiego, Warszawa 1965.

¹⁰ Z. Skrundowa, O niektórych błędach językowych i sposobach ich zwalozania, "Język Rosyjski", 1963, nr 2, s. 16.

Станиолав Ставаж

СУЩНОСТЬ И ТИПОЛОГИЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИОННЫХ ОШИБОК

В статье рассматриваются типичные ошибки, возникшие под влиянием интерференции при изучении русского языка поляками.

На основании литературы и собственных исследований автор статьи объясняет сущность интерференционных ошибок, обосновывает критерии их классификации, проводит их типологию, пытается установить их иерархию в процессе обучения.